

Віталій Щербак

За свідченнями османських джерел. Рецензія на монографію Фергада Туранли «Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI — перша чверть XVIII століття). — К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2016. — 606 с.»

Османістика є новим дослідницьким напрямом у вітчизняній тюркології. Її основи були закладені у минулому столітті видатними українськими сходознавцями Агатангелом Кримським, Василем Дубровським, Євгеном Завалинським. Згодом цю традицію успішно продовжили Омелян Пріцак, Ярослав Дашкевич та Віктор Остапчук. Проте їх зусиль виявилось недостатньо для повноцінного розвитку української османістики, що зумовило низький загальний рівень її результативності. Тому слід вітати появу праці кандидата історичних наук Фергада Туранли як свідчення нового оптимістичного імпульсу в розвитку означеної галузі.

Автор здійснив наукове дослідження високого фахового рівня, яке ґрунтується на ретельному джерелознавчому опрацюванні османсько-турецьких писемних документів другої половини XVI — першої чверті XVIII ст., що містить у собі інформацію про Україну козацької доби. Значною мірою це стало можливим завдяки фонду Меморіального кабінету бібліотеки-архіву-музею Омеляна Пріцака центру сходознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія», який є фактично єдиним науковим закладом, де розвивається османістика як напрямок тюркології в Україні.

Актуальність досліджуваної проблематики не викликає сумніву, адже тюркський чинник відіграв помітну роль в соціально-економічному та політичному житті України козацької доби. В той же час питання методології опрацювання османських джерел в наш час недостатньо розроблене. На заваді науковцям поза межами Туреччини, які намагаються здійснювати пошуки у сфері османської історії, постає проблема мови. Проте автор даної монографії добре нею володіє і мав змогу тривалий час стажуватися у Стамбульському університеті, працювати в архівах та бібліотеках Туреччини.

Фергад Туранли виявив і систематизував відповідно до проблематики даної студії велику кількість османсько-турецьких писемних документів XVI — першої чверті XVIII ст. При цьому він здійснив класифікацію історичних джерел за їх видами та жанровою належністю в межах тогочасної писемної традиції шляхом виявлення авторства, включаючи з'ясування їх світоглядних уявлень. Запропоновані автором правила вибору джерелознавчого матеріалу та інтерпретації отриманих результатів по суті є започаткуванням нового напрямку у розвитку української тюркології.

Необхідно відзначити, що монографія Фергада Туранли являє собою першу вдалу спробу здійснення відбору, систематизації та комплексного аналізу османсько-турецьких рукописних документів, що містять у собі інформацію з історії України козацької доби. На сьогодні вона не опрацьована достатньою мірою українськими тюркологами, а отже, є малознаною чи зовсім невідомою у вітчизняному сходознавчому джерелознавстві.

Автор здійснив виокремлення вищезгаданих історичних документів у самодостатню групу писемних джерел з історії України. Специфіка джерелознавчого опрацювання даного корпусу джерел полягає в тому, що вони виникли в історично-культурному ареалі тюркомовного етнічного масиву, який прилягав до земель України, зокрема на території, підвладній Кримському ханству. Зрозуміло, що ця обставина значною мірою зумовила загальний обсяг, змістовне навантаження, тематичну спрямованість, жанрову належність та структурну цілісність тих османсько-турецьких документів, які містять у собі інформацію щодо історії України.

Науковий пошук Фергада Туранли уможливив здійснення досліджень динаміки розвитку в просторовому вимірі окремих історичних явищ, які з часом поширювалися на інші ареали, зберігаючи при

цьому певну спадкоємність та набуваючи нових конкретних рис. Це стосується методології джерелознавчого опрацювання османсько-турецьких писемних джерел середини XVI — першої чверті XVIII ст. з історії козацької України, аналізу відображення в рукописній традиції Високої Порти і Кримського ханства значення козацького чинника у розвитку військово-політичної ситуації в Північному Причорномор'ї, дослідження інформації османсько-турецьких архівних документів, які стосуються дипломатичної діяльності гетьмана Петра Дорошенка щодо встановлення військово-політичних відносин з Османською імперією.

Джерелознавчий аналіз історичних документів, які входять до складу корпусу османсько-турецьких писемних джерел, здійснений на засадах інтерпретаційно-когнітивної методології з урахуванням принципів сучасного міждисциплінарного підходу, що надало можливість авторові книги простежити на фаховому рівні еволюцію історичного розвитку України в тривалому часовому вимірі. Йдеться про генезу національно-визвольної боротьби українського етносу, відродження Української держави в роки Визвольної війни середини XVII ст. та її еволюцію. Крім того вони проливають світло на суперечливий характер відносин козацької України з Туреччиною та Кримським ханством.

Зважаючи на ту обставину, що до наукового аналізу були залучені маловідомі та невідомі в українському тюркологічному джерелознавстві історичні писемні документи, автор значну увагу приділив вирішенню завдань визначення критеріїв, згідно з якими надав оцінку якісних ознак та специфічних особливостей писемних документів, обраних ним для здійснення дослідження проблематики.

Особливе значення мають залучені до рецензованої праці оригінальні османсько-турецькі тексти, які автор переклав українською мовою та доповнив своїми коментарями. Значний науковий апарат праці Фергада Туранли є вельми корисним не лише для істориків, а й для сходознавців, філологів, етнологів, котрі займаються дослідженням турецько-українських мовних та культурних зв'язків XVI–XVIII ст.

У висновках зазначається, що для досягнення поставленої мети автор чітко дотримувався загальних теоретико-методологічних засад джерелознавства. Водночас комплексне опрацювання різних за жанровою належністю, змістовним навантаженням та конструктивними характеристиками джерел зумовило залучення нових методологічних прийомів, зокрема «антиредукціоністської» концепції пізнання історії, в рамках якої визнається пріоритетність визначення певного історичного процесу та аналіз його специфічних ознак. Акцентується увага автором і на самобутніх ознаках османсько-турецької літописної традиції від часів Сельджуцької держави до ранньомодерної доби. Зрештою аналіз османських джерел дає змогу простежити еволюцію українсько-турецьких відносин протягом майже двох століть.

Обґрунтовані висновки автора дають змогу глибше зрозуміти потребу створення умов для активізації підготовки вітчизняних фахівців-тюркологів, видання навчально-методичних посібників і підручників з історії українсько-турецьких взаємин XVI–XVIII ст. Крім того актуалізується необхідність відкриття у вищих навчальних закладах України здавна практикованої в Європі спеціальності «сходознавство» з поглибленим вивченням східних мов та культур.

Суттєвим доповненням книги є термінологічний словник, хронологія правління турецьких султанів, кримськотатарських ханів, українських гетьманів, зразки графіки османсько-турецьких рукописів, іменний та географічний покажчики, що свідчить про високу культуру наукового видання. Окремо слід наголосити на влучності й оригінальності оформлення обкладинки, яка закликає читача пізнати один з важливих векторів вітчизняної історії.

Водночас доречно зауважити, що проблематика, висвітлена в монографії, має перспективу продовження дослідницької роботи. Це стосується залучення до джерелознавчого аналізу інших архівних матеріалів, зокрема польських та російських. Можливо, варто було б розширити хронологічні межі студії і підготувати збірник османсько-турецьких писемних документів, де містилася б інформація з історії України до кінця XVIII ст.

Викладені нами вище міркування з приводу джерелознавчого дослідження Туранли Фергада Гардашкан Оглу дають підстави стверджувати, що монографія «Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI — перша чверть XVIII століття)» є вагомим внеском у розвиток вітчизняної методології дослідження османсько-турецьких писемних джерел ранньомодерної доби. Книга, без сумніву, стане корисною для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться історичною минувиною України та її тюркських сусідів.